

IZVEŠTAJ ZA 2023. GODINU O OSTVARIVANJU PRAVA NA MENTALNO ZDRAVLJE U SRBIJI

Analiza ispunjenja ciljeva Programa o zaštiti
mentalnog zdravlja (2019-2026) u Republici Srbiji

IZVEŠTAJ ZA 2023. GODINU O OSTVARIVANJU PRAVA NA MENTALNO ZDRAVLJE U SRBIJI

Analiza ispunjenja ciljeva Programa o zaštiti mentalnog
zdravlja u Republici Srbiji

Beograd, mart 2024

IZVEŠTAJ ZA 2023. GODINU O OSTVARIVANJU PRAVA NA MENTALNO ZDRAVLJE U SRBIJI

Analiza ispunjenja ciljeva Programa o zaštiti mentalnog zdravlja u Republici Srbiji

Autorke

Irena Stojadinović

*Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu i
Psychosocial Innovation Network*

Sara Dojčinović

Psychosocial Innovation Network

Jelena Ankić

Caritas Srbija

Izdavač

Caritas Srbije

Lektura

Snežana Stojanović

Dizajn i prelom

Sara Dojčinović

Štampa

Grafolik

Tiraž

100

Izveštaj je izrađen u okviru projekta **SOCIETIES** - Support Of CSOs In Empowering Technical skills, Inclusion of people with disabilities and Eu Standards in Western Balkans koji finansira Evropska unija.

Ova publikacija je objavljena uz finansijsku pomoć Evropske unije. Za njenu sadržinu isključivo je odgovoran Caritas Srbije sa partnerima i ta sadržina ne izražava nužno stavove Evropske unije.

Sadržaj

01.	UVOD.	1
02.	MENTALNO ZDRAVLJE U SRBIJI KROZ ISTRAŽIVANJA.	2
03.	MENTALNO ZDRAVLJE U JAVNIM POLITIKAMA.	3
04.	MENTALNO ZDRAVLJE U SRBIJI KROZ IZVEŠTAJE MEĐUNARODNIH TELA. .	12
05.	PREGLED DODATNIH KORAKA U UNAPREĐENJU MENTALNOG ZDRAVLJA U SRBIJI TOKOM 2023. GODINE.	15
06.	REZULTATI ANALIZE ISPUNJENOSTI CILJEVA I MERA PROGRAMA (2019-2026)	16
07.	ZAKLJUČCI I PREPORUKE.	24

O Pokretu za mentalno zdravlje

Pokret za mentalno zdravlje je neformalna inicijativa osnovana 2021. godine, koja okuplja građane, korisnike psihijatrijskih usluga i članove njihovih porodica, profesionalce u oblasti mentalnog zdravlja, organizacije civilnog društva, strukovna udruženja, institucije i sve druge aktere zainteresovane za unapređenje zaštite mentalnog zdravlja građana u Srbiji.

Osnivači Pokreta su organizacije civilnog društva i inicijative koje deluju u oblasti mentalnog zdravlja i to: Mreža za mentalno zdravlje NaUm, Caritas Srbije, PIN - Psychosocial Innovation Network, Udruženje Prostor i Inicijativa Za Tebe #VažnoJe.

Vizija koju Pokret neguje jeste društvo koje je bez predrasuda prema temi mentalnog zdravlja, i u kojem je organizovana i svima i svuda jednako dostupna zaštita mentalnog zdravlja uz poštovanje svih ljudskih prava.

Pokret se zalaže za poboljšanje svesti i znanja, a teži da izvrši uticaj na političke odluke i zagovaranje za politike za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja, odnosno usmeren je na promovisanje mentalnog zdravlja u zajednici u cilju unapređenja zaštite mentalnog zdravlja i dostupnosti za sve građane, kao i unapređenje položaja osoba sa problemima mentalnog zdravlja.

01. UVOD

Mentalno zdravlje u Srbiji je godinama unazad goruća tema među stručnom i opštom javnosti. Značaj ove teme je postao naročito primetan nakon pandemije koronavirusa, kada se javila potreba za pojačanom brigom o mentalnom zdravlju. Pored toga, tokom 2023. godine na značaju u javnosti i u okviru prioriteta Vlade Srbije izdvojila se specifično tema mentalnog zdravlja dece i mladih kao jedne od posebno osetljivih grupa, na žalost, nakon tragičnih događaja u kojima su najvećim delom stradala deca i mladi, dok je jedan od počinitelaca bilo maloletno lice uzrasta ispod krivične granice odgovornosti.

Uprkos tome što je prioritet unapređenja mentalnog zdravlja tek odnedavno postao vidljiviji, organizacije civilnog društva, stručnjaci, pojedine institucije i međunarodna zajednica godinama u nazad skreću pažnju da je na mentalnom zdravlju neophodno raditi kontinuirano i planski, uz praćenje najviših mogućih standarda politika i prakse, te poštovanje principa ljudskih prava.

Međutim, u Srbiji u ovom trenutku, uprkos postojanju osnovnog zakonodavnog i institucionalnog okvira, ne postoji dovoljno razvijen, transparentan, obuhvatan i institucionalno i finansijski održiv sistem zaštite prava na mentalno zdravlje. Uprkos relativno dobrom i za našu zemlju progresivnim Programu za zaštitu mentalnog zdravlja u Republici Srbiji za period 2019 - 2026. godine, od decembra 2022. godine ne postoji prateći Akcioni plan za sprovođenje istog. Sam Program ulazi u svoju završnu fazu trajanja, a njegova implementacija, praktična primena i ispunjenje ciljeva i mera ostaju na niskom nivou. Pored toga, uprkos višegodišnjim preporukama međunarodne i stručne zajednice, Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama još nije usklađen sa međunarodnim standardima i okvirom; štaviše, tokom prethodne godine predložene su izmene koje su u njihovoj suprotnosti.

Cilj ovog Izveštaja predstavlja osnovni pregled ispunjenja mera i ciljeva predviđenih u okviru Programa, uz poseban osvrt na indikatore iz prošlogodišnjeg Izveštaja o primeni Akcionog plana (2019-2022) za sprovođenje Programa o zaštiti mentalnog zdravlja u Republici Srbiji (2019-2026).

Ovogodišnji izveštaj pružiće opšte informacije o pojedinim koracima i važnim dešavanjima u okviru naše zemlje i međunarodne zajednice kada je u pitanju unapređenje mentalnog zdravlja. Fokus će biti na davanju globalne slike stanja i potreba u okviru Srbije za zaštitom mentalnog zdravlja.

02. MENTALNO ZDRAVLJE U SRBIJI KROZ ISTRAŽIVANJA

Istraživanja mentalnog zdravlja u Srbiji ukazuju na povećan stepen prisustva problema mentalnog zdravlja u opštoj populaciji građana Srbije. Prema podacima prve epidemiološke studije psihijatrijskih poremećaja u odrasloj populaciji Srbije¹ (CoV2Soul.rs) (Marić et al., 2022), svaka šesta osoba u Srbiji ispunjava dijagnostičke kriterijume za neki od 12 najčešćih psihijatrijskih poremećaja. Ovo znači da 700.000 odraslih stanovnika Srbije živi sa nekim psihijatrijskim poremećajem uvrštenim u 12 najčešćih, bez obzira na to da li za taj poremećaj ima zvaničnu dijagnozu ili ne. Štaviše, u prošlosti se s psihijatrijskim smetnjama suočavalo 14,6% građana Srbije, ali se svega jedna trećina njih i obratila za pomoć stručnjacima.

Analiza mentalnog zdravlja stanovništva u Srbiji koju je sprovedla organizacija PIN (Psychosocial Innovation Network) ukazala je da je trećina svih punoletnih stanovnika Srbije psihički ugrožena, odnosno da 15,6% građana ima prisutne simptome depresije, dok 7,2% izveštava o simptomima anksioznosti². Visok stepen potrebe za podrškom odražava i podatak da je jedna četvrtina stanovnika Srbije tokom života imala potrebu da se obrati stručnjaku zbog problema sa mentalnim zdravljem³. Kao glavne prepreke korišćenju stručne pomoći građani navode nepovoljnu finansijsku situaciju, nedovoljnu dostupnost

1 Marić, N.; Lazarević, Lj.; Knežević, G.; Mihić, Lj.; Pejović-Milovančević, M.; Terzić-Šupić, Z.; Tošković, O.; Vuković, O., & Todorović, J. (2022). Psihijatrijski poremećaji, distres i pandemija COVID-19 u Srbiji. Beograd: Institut za mentalno zdravlje. https://cov2soul.rs/o-projektu/#dearflip-df_100483/3/

2 Mentalno zdravlje u Srbiji: Procena potreba, faktora rizika i barijera u dobijanju stručne podrške. (2022). Beograd: Mreža psihosocijalnih inovacija. <https://www.minljmpdd.gov.rs/doc/publikacije-ocd/PIN-Mentalno-zdravlje-u-Srbiji-Procena-potreba,faktora-rizika-i-barijera-u-dobijanju-strucne-podrske.pdf>

3 Mentalno zdravlje u Srbiji: Procena potreba, faktora rizika i barijera u dobijanju stručne podrške. (2022). Beograd: Mreža psihosocijalnih inovacija. <https://www.minljmpdd.gov.rs/doc/publikacije-ocd/PIN-Mentalno-zdravlje-u-Srbiji-Procena-potreba,faktora-rizika-i-barijera-u-dobijanju-strucne-podrske.pdf>

besplatnih usluga u zajednici, kao i autostigmu, odnosno usvojena uverenja da obraćanje za pomoć ukazuje da smo manje vredni, uspešni i slično.

Sami građani ukazuju na potrebu za besplatnim uslugama stručne pomoći, odnosno na značaj formiranja savetovališta za mlade (45,5%), savetovališta za individualno savetovanje i psihoterapiju (44,9%), kao i savetovališta za podršku licima sa problemima mentalnog zdravlja (40,5%). Prilikom analize dostupnosti usluga usmerenih na mentalno zdravlje i psihosocijalnu podršku na nivou 15 jedinica lokalne samouprave, PIN je takođe identifikovao da donosioci odluka i pružaoci usluga na lokalnu smatraju da je prioritet razvoj tri ključne usluge, i to (1) individualne psihološke i psihosocijalne podrške, (2) podrške za mlade i porodice, te (3) podrške za starije osobe⁴.

03. MENTALNO ZDRAVLJE U JAVNIM POLITIKAMA

Međunarodni okvir

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDHR), čija je 75. godišnjica obeležena protekle godine, postavila je principe osnovnih ljudskih prava koja treba da budu univerzalno zaštićena. Nadovezujući se na UDHR, razvijene su i usvojeni dokumenti u okviru kojih su ova prava detaljnije protumačena i opisana, odnosno u okviru kojih je obrazloženo šta ona podrazumevaju. Ovi međunarodni ugovori sastoje se od dva pakta – Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i **Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima**, kao i sedam konvencija specifičnih za različite grupe, uključujući i **Konvenciju o zaštiti lica sa invaliditetom**.

Svaki od ovih ugovornih dokumenata, koji za članice koje ih ratifikuju postaju obavezujući, prati i **opciona protokola**. Opcioni protokol je pravni instrument koji se odnosi na postojeći ugovor koji se bavi pitanjima koja matični ugovor ne pokriva uopšte ili ne pokriva u dovoljnoj meri. Protokol je „opciona“ u smislu da države nisu u obavezi da ga usvoje, čak i ako su usvojile ugovor na koji se protokol odnosi.

⁴ Mentalno zdravlje u Srbiji: dostupnost usluga psihosocijalne podrške. (2022). Beograd: Mreža psihosocijalnih inovacija. <https://psychosocialinnovation.net/wp-content/uploads/2022/05/DOSTUPNOST-USLUGA-PSIHOSOCIJALNE-PODRSKE.pdf>

Opcioni protokol uspostavlja mehanizam za pojedinačne žalbe, odnosno omogućava pojedincima ili grupama koji tvrde da su im prekršena prava po Konvenciji, da podnesu žalbu Komitetima Ujedinjenih nacija.

Kada je u pitanju **pravo na zdravlje**, ono predstavlja osnovno ljudsko pravo koje obuhvata fizičko, mentalno i socijalno blagostanje i neophodno je za ostvarivanje drugih ljudskih prava, a pokriveno je u okviru Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. **Pravo na mentalno zdravlje** se tako odnosi na to da svako, ko god i gde god se nalazio, ima apsolutno, neprovedivno pravo na najviši mogući standard mentalnog zdravlja, odnosno pravo na dostupnu, pristupačnu, prihvatljivu i kvalitetnu negu, kao i pravo na slobodu, nezavisnost i uključenost u zajednicu.

Iako je mentalno zdravlje sastavni i suštinski aspekt prava na zdravlje, proizvoljna podela između fizičkog i mentalnog zdravlja doprinela je situaciji nezadovoljenih potreba i kršenja ljudskih prava u kontekstu mentalnog zdravlja. Stoga, promocija, zaštita i ostvarivanje prava na mentalno zdravlje treba da se posmatra kao vitalna briga za ljudska prava.

Na ministarskoj konferenciji o mentalnom zdravlju, Svetska zdravstvena organizacija je u januaru 2005. godine donela **Helsinšku deklaraciju o mentalnom zdravlju**, koja je jedan od ključnih političkih dokumenata koji podržavaju transformaciju psihijatrijskih službi i deinstitucionalizaciju. Srbija je učešćem na ovoj konferenciji takođe podržala Deklaraciju, odnosno razvoj službi u zajednici. Drugi značajan dokument u ovoj oblasti je pomenuta **Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom** koja predstavlja međunarodni instrument ljudskih prava koji je Srbija ratifikovala 2009. godine, kao i **Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom**. Cilj Konvencije je da unapredi, zaštiti i osigura puno i jednako uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda svim osobama sa invaliditetom, uključujući i osobe sa psihosocijalnim invaliditetom, i unapredi poštovanje njihovog urođenog dostojanstva.

Osim toga, značajna inicijativa na evropskom nivou je i **Program zajedničke akcije za mentalno zdravlje i blagostanje iz 2013. godine**, u okviru kojeg je Evropska komisija 2016. godine usvojila i **Evropski okvir za akciju o mentalnom zdravlju i blagostanju**

(*European Framework for Action on Mental Health and Wellbeing*). Cilj Evropskog okvira je da se unapredi promocija mentalnog zdravlja i blagostanja, kao i prevencija mentalnih poremećaja, zbrinjavanje i socijalna inkluzija osoba sa mentalnim smetnjama u Evropi, te da se da okvir za kreiranje politika u oblasti mentalnog zdravlja na nivou Evrope. Ključne oblasti na koje se dati okvir odnosi su: 1) mentalno zdravlje u svim politikama; 2) promocija mentalnog zdravlja u radnom okruženju; 3) mentalno zdravlje u školama; 4) prevencija depresije i suicida i implementacija e-zdravlja; 5) razvoj službi mentalnog zdravlja u zajednici i na socijalno inkluzivan način. Na širem međunarodnom nivou, u ovom trenutku važan dokument predstavlja **Sveobuhvatni akcioni plan Svetske zdravstvene organizacije za mentalno zdravlje 2013 - 2030**, koju je usvojilo 194 zemalja članica Ujedinjenih nacija. Ovaj Akcioni plan ističe nužne korake za efikasnije rukovođenje i upravljanje mentalnim zdravljem, zatim obezbeđivanje sveobuhvatnih, integrisanih usluga mentalnog zdravlja i socijalne zaštite u zajednici, sprovođenje strategija promocije i prevencije, naposljetku i ojačavanje sistema informisanja, praksi zasnovanih na podacima i istraživanja. Na Sveobuhvatni akcioni plan nadovezuje se na nivou Evrope aktuelna inicijativa **Evropski okvir za akciju za mentalno zdravlje i blagostanje (EFAMH)** Svetske zdravstvene organizacije, koji pokriva period 2021–2025. EFAMH je nadograđen na prethodni Evropski okvir je i predstavlja odgovor na trenutne izazove mentalnog zdravlja koji proističu iz negativnog uticaja koji je pandemija COVID-19 imala na mentalno zdravlje i blagostanje stanovništva. Cilj EFAMH-a je da promocija i zaštita mentalnog blagostanja postanu sastavni deo lečenja i oporavka od COVID-19; da se suprotstavi stigmati i diskriminaciji u vezi sa problemima sa mentalnim zdravljem; i da zagovara i promoviše ulaganja u dostupne i kvalitetne usluge usmerene na zaštitu mentalnog zdravlja.

KLJUČNI DOGAĐAJI 2023

- **Narodna skupština Republike Srbije je na sednici održanoj 6. septembra 2023. godine usvojila predlog zakona o potvrđivanju Opcionog protokola uz Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, čime je ovaj međunarodni ugovor postao deo pravnog poretka Republike Srbije. Ovaj Opcioni protokol u Srbiji je stupio na snagu 22. decembra 2023. godine.**

- *Šta ovo znači za mentalno zdravlje u Srbiji?* Ovo znači da će građani Srbije moći da zatraže zaštitu prava na mentalno zdravlje pred Komitetom Ujedinjenih nacija za ekonomska, socijalna i kulturna prava, onda kada do povrede tog prava dođe, a pred domaćim sudovima to ne uspeju da učine. Ukoliko se napravi paralela, moglo bi se reći da u pogledu zaštite ekonomskih i socijalnih prava među kojima je i pravo na mentalno zdravlje, pomenuti Komitet Ujedinjenih nacija predstavlja ono što je u pogledu zaštite građanskih i političkih prava Evropski sud za ljudska prava u Strazburu. Više o tome šta Opcioni protokol omogućava građanima Srbije i način njegove primene možete pročitati u okviru [Vodiča](#)⁵ sastavljenog od strane organizacije A11, koja se više godina zalagala za ratifikaciju pomenutog Opcionog protokola u našoj zemlji.
- **Svetska zdravstvena organizacija i Visoki komesarijat za ljudska prava (High Commissioner for Human Rights, OHCHR) objavili su povodom Svetskog dana mentalnog zdravlja 10. oktobra 2023. godine smernice "Mentalno zdravlje, ljudska prava i zakonodavstvo" koje imaju za cilj da pomognu zemljama u usvajanju, izmeni ili sprovođenju zakona koji se odnose na mentalno zdravlje. Njihov cilj je osiguravanje da politike, sistemi, usluge i programi mentalnog zdravlja uključe visokokvalitetnu negu i podršku za sve, u skladu sa međunarodnim standardima ljudskih prava. Smernice podstiču integraciju mentalnog zdravlja u opšte zakonodavstvo, a ne usvajanje zakona specifičnih za mentalno zdravlje.**
Šta ovo znači za mentalno zdravlje u Srbiji? Našoj državi dostupne su konkretne smernice i preporuke za formulaciju i sprovođenje zakonodavnog okvira u oblasti mentalnog zdravlja zasnovanog na najvišim mogućim dostupnim standardima. Uzevši u obzir da u ovom trenutku našoj zemlji nedostaje usklađenost javnih politika sa principima zaštite mentalnog zdravlja iz perspektive ljudskih prava, ove smernice mogu dati dobru osnovu za unapređenje više dokumenata javnih politika. Celokupne smernice dostupne su putem [linka](#)⁶.

⁵ <https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2023/11/vodic-web.pdf>

⁶ <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/373126/9789240080737-eng.pdf?sequence=1>

Nacionalni okvir

Relevantni zakonski okvir u oblasti mentalnog zdravlja u Republici Srbiji podrazumeva više zakonskih i podzakonskih, odnosno strateških dokumenata među koje se ubrajaju Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o zdravstvenom osiguranju, Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama, Zakon o pravima pacijenata, Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, Zakona o javnom zdravlju, Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o mladima, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, Zakon o vanparničnom postupku, Porodični zakon, Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, Zakon o igrama na sreću i drugi. Pored navedenih zakona i sledeći dokumenti javnih politika se bave zaštitom mentalnog zdravlja u određenim aspektima: Strategija javnog zdravlja u Republici Srbiji (2018-2026), Program za zaštitu mentalnog zdravlja u Republici Srbiji (2019-2026), Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period 2020-2024. godine, Strategija deinstitutionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period 2022-2026. godine, i Strategija za mlade u Republici Srbiji za period 2023-2030. godine.

U nastavku, osvrnućemo se na dva ključna dokumenta koja uređuju sistem zaštite mentalnog zdravlja u Srbiji, i to Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama (2013) i Program za zaštitu mentalnog zdravlja u Republici Srbiji (2019-2026).

Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama (2013) Zakon je posvećen načelima, organizovanju i sprovođenju zaštite mentalnog zdravlja, načinu i postupku, organizaciji i uslovima lečenja i smeštaja bez pristanka lica sa mentalnim smetnjama u stacionarne i druge zdravstvene ustanove. Zajedno sa Zakonom doneta su i dva značajna podzakonska akta:

- Pravilnik o vrsti i bližim uslovima za obrazovanje organizacionih jedinica i obavljanje poslova zaštite mentalnog zdravlja u zajednici. Pravilnik je uredio otvaranje centara u zajednici.
- Pravilnik o bližim uslovima za primenu fizičkog sputavanja i izolacije lica sa mentalnim smetnjama koja se nalaze na lečenju u psihijatrijskim ustanovama.

Zakon već nekoliko godina **čeka svoje unapređenje**, na šta upućuje i međunarodna zajednica. Prostor za unapređenje Zakona je prepoznat u pravcu pronalaženja rešenja za razvoj sistema socijalne podrške koji će obezbediti društveno uključivanje osoba sa mentalnim smetnjama, kao i da treba predvideti način na koji će se organizovati prevencija, rehabilitacija i uključivanje osoba sa mentalnim smetnjama. Neophodnost usklađivanja Zakona sa procesom deinstitucionalizacije i Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom isticana je kako kroz izveštaje Evropske komisije, tako i u okviru preporuka Ujedinjenih nacija tokom Univerzalnog periodičnog pregleda (UPR) naše zemlje.

Međutim, do ovoga do danas nije došlo. Naprotiv, u julu 2023. godine, a kao odgovor Ministarstva zdravlja i Vlade Republike Srbije na tragične događaje tokom maja meseca, predložene su **izmene Zakona koje su u suprotnosti sa standardima** zaštite prava kako dece, tako i lica sa problemima mentalnog zdravlja. U okviru predloženih izmena, osnivanje specijalizovanog odeljenja pri instituciji za zaštitu mentalnog zdravlja u cilju smeštanja i tretmana maloletnih lica koja su počinila ozbiljna krivična dela. Predložene izmene omogućavaju doživotan boravak u instituciji uz nedovoljno jasne kriterijume, neadekvatne procedure i nedefinisane uslove, i čime ustanova namenjena zaštiti mentalnog zdravlja menja svoju prvobitnu svrhu i postaje ustanova zatvorskog tipa, što je u suprotnosti sa zaštitom ljudskih prava osoba sa problemima mentalnog zdravlja.

Žalbe na predložene izmene Zakona uputilo je više strukovnih udruženja među kojima su i Društvo psihologa Srbije i Društvo za dečju i adolescentnu psihijatriju i srodne struke Srbije DEAPS, brojne organizacije civilnog društva, međunarodne organizacije i agencije među kojima su i Evropska komisija i UNICEF, kao i više građana Srbije.

Po sprovođenju javne rasprave krajem jula i početkom avgusta meseca, a nakon izjava Ministarke zdravlja⁷, kao i predsednice Vlade⁸ koje su implicirale da država želi da donese izmene Zakona po svaku cenu, nekoliko organizacija civilnog društva koje su deo Platforme za saradnju sa mehanizmima Ujedinjenih nacija za ljudska prava, uputilo

⁷ <https://www.telegraf.rs/vesti/srbija/3722050-otvorena-javna-rasprava-o-pripremi-nacrta-zakona-o-dopunama-zakona-o-zastiti-lica-sa-mentalnim-smetnjama>

⁸ <https://www.telegraf.rs/vesti/srbija/3723034-psihijatrijska-ustanova-za-lecenje-dece-sa-mentalnim-poremecajima>

je žalbu Specijalnim procedurama Ujedinjenih nacija za pravo svakog na uživanje najvišeg mogućeg standarda fizičkog i mentalnog zdravlja. U izveštaju⁹ koji je sastavio Specijalni izvestilac, navodi se da bi predložene izmene i dopune imale negativan uticaj na ljudska prava pogođenih lica, posebno prava dece i osoba sa mentalnim smetnjama, a koje ne bi doprinele unapređenju sistema zaštite mentalnog zdravlja ka biopsihosocijalnom modelu i u skladu sa principima deinstitucionalizacije. Na pomenuti izveštaj, Republika Srbija dostavila je odgovor¹⁰ u okviru kojeg, nažalost, nije dato bolje razjašnjenje ili argumentacija pomenutih izmena, niti su nagovešteni dalji koraci koje Vlada Srbije planira da preduzme u okviru ove teme.

Program o zaštiti mentalnog zdravlja u Republici Srbiji (2019-2026) Kao deo napora Republike Srbije u procesu evrointegracija kao obaveza države kandidata za članstvo u Evropskoj uniji da usklađuje nacionalno zakonodavstvo sa propisima Evropske unije, 2019. godine donet je strateški dokument u oblasti zaštite mentalnog zdravlja - **Program o zaštiti mentalnog zdravlja u Republici Srbiji (2019-2026)**. Program predstavlja usaglašen sistem mera uslova i instrumenata javne politike koje Republika Srbija treba da sprovede radi zaštite mentalnog zdravlja. Ovaj krovni akt u oblasti zaštite mentalnog zdravlja počiva na međunarodno dogovorenim ciljevima, konvencijama, strateškim i operativnim dokumentima, propisima i standardima Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske unije (Program, uvod, stav 9).

Ovaj Program se odnosi na period od 2019. do 2026. godine i praćen je Akcionim planom za period od 2019. do 2022. po čijem isteku je trebalo usvojiti novi akcioni plan. Akcioni plan za sprovođenje Programa sadržao je aktivnosti koje je potrebno preduzeti radi sprovođenja Programa i ostavlja mogućnost da se aktivnosti evaluiraju, razvijaju i unapređuju.

⁹ Izveštaj Specijalnog izvestioca UN za pravo svakog na uživanje najvišeg mogućeg standarda fizičkog i mentalnog zdravlja:

<https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=28696>

¹⁰ Odgovor Republike Srbije na izveštaj UN Specijalnog izvestioca za pravo svakog na uživanje najvišeg mogućeg standarda fizičkog i mentalnog zdravlja:

<https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadFile?gId=38121>

U uvodnom delu Programa konstatuje se da ciljevi prethodne Strategije iz 2007. nisu ispunjeni, te da je dominantan razlog za to nepostojanje koordinacionog tela za sprovođenje mera. Neki od njih su:

- nije ostvaren princip teritorijalne zaštite mentalnog zdravlja, niti je uspostavljena saradnja psihijatrijskih ustanova i ustanova socijalne zaštite;
- neophodna je međusektorska saradnja nadležnih republičkih i organa jedinica lokalne samouprave, radi stvaranja sveobuhvatnih modela pomoći i podrške;
- uglavnom izostaje dostupnost programa psihosocijalne rehabilitacije i zaštićenog stanovanja, a neophodan je paralelni razvoj zdravstvene i socijalne zaštite u zajednici;
- neophodna je promena paradigme među profesionalcima i u javnosti, te prelazak sa tradicionalnog pristupa invalidnosti, na pristup utemeljen na ljudskim pravima;
- korisnici usluga i dalje nisu dovoljno uključeni u rad tela koja donose odluke ili u procese odlučivanja.

Osnova Programa je da mentalno zdravlje predstavlja nacionalni kapital i kao takvo mora biti unapređivano zajedničkim naporima celokupne zajednice, na nivou opšte populacije, na nivou zdravstvene zaštite i na akademskom nivou, uključujući i korisnike, njihova udruženja i porodične grupe.

Opšti cilj Programa je reforma sistema zaštite mentalnog zdravlja u Republici Srbiji i unapređenje ljudskih prava lica sa mentalnim poremećajima u skladu sa međunarodnim standardima i najboljom praksom.

Posebni ciljevi Programa su:

- Unapređenje normativnog i institucionalnog okvira zaštite mentalnog zdravlja
- Prevencija mentalnih poremećaja i unapređenje mentalnog zdravlja
- Razvoj ljudskih resursa, unapređenje edukacije, istraživanja i uslova rada
- Pобољшanje kvaliteta, informacioni sistemi, međusektorska saradnja, zastupanje i javno zagovaranje

Akcioni plan za sprovođenje Programa o zaštiti mentalnog zdravlja za period 2019–2022. godine predviđao je osnivanje dodatnih 15 centara za mentalno zdravlje do kraja 2022. godine, odnosno uspostavljanje ukupno 20 centara za mentalno zdravlje (CZMZ). Međutim, do kraja 2023. godine na teritoriji Srbije postoji ukupno šest Centara (u Nišu, Vršcu, Kikindi, Kragujevcu, Beogradu i Pančevu). Iako je (jedini do sada) prateći Akcioni plan istekao 2022. godine, nov nije usvojen kako tokom 2023. godine, tako ni u prvim mesecima 2024. godine. Uzevši u obzir da Program ulazi u svoju drugu polovinu trajanja, njegova implementacija, a samim tim i svrha, ostaju upitni.

KLJUČNI DOGAĐAJI 2023.

- **Ministarstvo zdravlja pokrenulo je 26. jula 2023. godine javnu raspravu o Nacrtu zakona o dopunama Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama. Predložene izmene nisu unapređivale zaštitu osoba sa problemima mentalnog zdravlja, uvodile su mere institucionalizacije, izolacije i prinudnog zatvaranja maloletnih lica počinilaca krivičnih dela, čime je nastojano da se razreši pitanje status maloletnih lica počinilaca krivičnih dela ispod granice krivične odgovornosti u okviru sistema zaštite mentalnog zdravlja. Relevantni akteri, među kojima je i Zaštnik građana Republike Srbije¹¹, ocenili su da predložene izmene zanemaruju mnogobrojne aspekte ostvarivanja prava dece, dehumanizuju i izopštavaju ovu decu iz društva, kao i da izmenama nije predviđena nijedna potencijalno efikasna mera prevencije, unapređenja rane identifikacije dece pod rizikom i upućivanja na adekvatne intervencije. Nakon reakcije stručne javnosti, organizacija civilnog društva i međunarodne zajednice, i uprkos predlogu za produženje ili ponovno otvaranje javne rasprave u adekvatno dugom vremenskom okviru, u ovom trenutku nema informacija o tome u kojoj fazi se Nacrt nalazi, niti koji su dalji planovi države po ovom pitanju. Grupa organizacija podnela je žalbu Specijalnim procedurama Ujedinjenih nacija za pravo svakog na uživanje najvišeg mogućeg standarda fizičkog i mentalnog zdravlja, kako bi izvršila pritisak na državu da ne donosi štetan zakon**

¹¹ <https://www.ombudsman.rs/index.php/2011-12-11-11-34-45/7855-ishlj-nj-z-sh-i-ni-gr-d-n-d-pun-z-n-z-sh-i-i-lic-s-n-lni-s-nj>

koji bi mogao da ugrozi položaj svih lica sa problemima mentalnog zdravlja, a u cilju rešavanja pojedinačnog slučaja koji nije predmet ovog Zakona. Specijalne procedure objavile su temeljan izveštaj početkom 2024. godine, na koji je država odgovorila u februaru 2024. godine. Izveštaj specijalnog izvestioca možete pronaći na sledećem [linku](#)¹², dok se odgovor države Srbije nalazi na sledećem [linku](#)¹³.

- Tokom 2023. godine Srbija nije imala Akcioni plan za sprovođenje Program za zaštitu mentalnog zdravlja u Republici Srbiji (2019-2026), što se ni do zaključenja ovog Izveštaja nije promenilo tokom prvih meseci 2024. godine. Ovo znači da je implementacija Programa onemogućena, kao i da budžetske linije za aktivnosti u cilju ispunjenja mera i ciljeva Programa nisu planirane ni u okviru budžeta za 2023. ni za 2024. godinu.

04. MENTALNO ZDRAVLJE U SRBIJI KROZ IZVEŠTAJE MEĐUNARODNIH TELA

UN mehanizmi za zaštitu ljudskih prava Srbija je tokom januara 2022. godine u okviru Zaključnih preporuka od strane Komiteta za ljudska prava Ujedinjenih nacija po prvi put dobila preporuke specifično usmerene na unapređenje mentalnog zdravlja. Zaključne preporuke u celini možete pronaći putem linka u fusnoti¹⁴, dok zaključak i preporuke usmerene na mentalno zdravlje prenosimo u nastavku u celosti:

- Konstatujući da je u toku proces unapređenja zakona o mentalnom zdravlju, Komitet je zabrinut zbog slabe pravne

¹² Izveštaj Specijalnog izvestioca UN za pravo svakog na uživanje najvišeg mogućeg standarda fizičkog i mentalnog zdravlja:

<https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=28696>

¹³ Odgovor upućen od strane Republike Srbije na izveštaj sačinjen od strane UN Specijalnog izvestioca za pravo svakog na uživanje najvišeg mogućeg standarda fizičkog i mentalnog zdravlja:

<https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadFile?gId=38121>

¹⁴

<https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmIBEDzFEovLCuW54MWm13CZ4%2BVqIQ1kU7YRzBQZllQfGpoDD0LYIhb50IuhKeISKvm3XVlUTG5ikTw%2BN3DS3JcCPAe%2BStor8WpKMtpYl%2B6U81uafdm13Ujr6>

zaštite osoba sa problemima mentalnog zdravlja, posebno u vezi sa prinudnim lečenjem. Takođe, Komitet je zabrinut zbog nedovoljne implementacije nacionalnog Programa za zaštitu mentalnog zdravlja, posebno u vezi sa deinstitutionalizacijom i proširenjem usluga mentalnog zdravlja u zajednici (član 12). Komitet preporučuje da država članica:

- Ubrza unapređenje i usvajanje zakona o mentalnom zdravlju koji je u skladu sa članom 12. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i međunarodnim normama o ljudskim pravima, i uključi zaštitu u pogledu prava pacijenata na pristanak;
- Preduzme efikasne mere za deinstitutionalizaciju osoba sa problemima mentalnog zdravlja, kao i za poboljšanje dostupnosti, pristupačnosti i kvaliteta usluga mentalnog zdravlja u zajednici, ulaganjem u obuku medicinskih profesionalaca i infrastrukturu i podizanjem svesti javnosti o mentalnom zdravlju.

Nakon ovih preporuka, PIN je zajedno sa organizacijama u okviru Platforme radio na zagovaranju za preporuke od strane zemalja članica Ujedinjenih Nacija tokom četvrtog UPR ciklusa. Rezultat ovog zagovaračkog procesa bile su prvi put specifično usmerene na mentalno zdravlje i preporuke za Srbiju dobijene od strane nekoliko zemalja članica tokom zasedanja u okviru periodičnog pregleda naše zemlje.

Preporuke dobijene ovom prilikom prenosimo u nastavku u celosti, dok se celokupna matrica dobijenih preporuka u okviru ovog zasedanja može naći putem linka u fusnoti¹⁵.

- Nastaviti jačanje truda usmerenog ka promociji mentalnog zdravlja i dobrobiti svih. (preporuka 130.82)
- Unaprediti promovisanje pismenosti i svesti o mentalnom zdravlju u cilju unapređenja znanja, uključujući obrazovne kampanje i programe. (preporuka 130.83)

15

https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/upr/sessions/session43/rs/UPR43_Serbia_Thematic_List_of_Recommendations.doc

- Preispitati zakone i javne politike u oblasti mentalnog zdravlja kako bi se osigurala njihova usaglašenost sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom. (preporuka 130.168)
- Implementirati pristup ljudskih prava u javne politike mentalnog zdravlja kako bi se usaglasile sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom, uključujući i investiranje u usluge mentalnog zdravlja u zajednici, kako bi se eliminisala stigma, diskriminacija i prinuda u zaštiti mentalnog zdravlja. (preporuka 130.169)
- Usaglasiti zakonodavni okvir sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom kroz inkluzivn obrazovni okvir, deinstitutionalizaciju osoba sa psihosocijalnim invaliditetom, i zabranu svih oblika prinudnih medicinskih intervencija. (preporuka 131.46)

Važno je istaći da je **naša država prihvatila i podržala sve navedene preporuke**. Ovo znači da se Srbija obavezala da će u naredne četiri godine raditi na ispunjenju ovih preporuka i da će pratiti njihovo sprovođenje i o ishodima biti u obavezi da izvesti Ujedinjene nacije i zemlje članice na sledećem zasedanju Univerzalnog periodičnog pregleda.

Izveštaj Evropske komisije

U okviru godišnjih izveštaja koje Evropska komisija objavljuje o Srbiji u pogledu ispunjenja uslova i preduzetih koraka za priključenje Evropskoj uniji, nekoliko godina u nazad ističe se da su mentalno zdravlje u zajednici i usluge u zajednici nedovoljno razvijene, sa niskim stepenom dostupnosti i pristupačnosti stanovništvu. U Izveštaju za 2023. godinu¹⁶ istaknuto je i da dok Srbija ima Program za zaštitu mentalnog zdravlja (2019 - 2026), njegovo implementiranje i budžetiranje i dalje nije sprovedeno do kraja.

Pored toga, u Izveštaju za 2023. godinu navodi se i da je pitanje pristupa zaštiti mentalnog zdravlja posebno nedostupno deci prestupnicima, kao i LGBTIQ osobama koje se susreću sa pojačanim izazovima i rizicima za mentalno zdravlje. Neke od preporuka usmerenih ka mentalnom zdravlju jesu i razvoj edukativnog i nastavnog materijala kako bi se unapredile kompetence učenika i učenica u oblasti mentalnog zdravlja. Tako, istaknuto je i da u obrazovnom sistemu takođe postoji potreba da se adresiraju mnogi faktori koji

¹⁶ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_695_Serbia.pdf

doprinosе kriminalnom ponašanju dece, uključujući probleme mentalnog zdravlja, traumatska iskustva ili dostupnost specifičnih usluga za ugroženu decu, uključujući dostupnost usluga za mentalno zdravlje.

05. PREGLED DODATNIH KORAKA U UNAPREĐENJU MENTALNOG ZDRAVLJA U SRBIJI TOKOM 2023. GODINE

U februaru 2023. godine formiran je **Radni tim za mentalno zdravlje pri Ministarstvu za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog**. Prvi sastanak Radnog tima održan je 31. marta 2023. godine. Radni tim je okupio relevantne predstavnike donosilaca odluka, akademske stručne zajednice i civilnog sektora, uključujući i predstavnike udruženja korisnika psihijatrijskih usluga, koji su postavili glavne ciljeve rada usmerene na unapređenje politika, razvoja usluga u zajednici i jačanja položaja lica sa problemima mentalnog zdravlja. Međutim, nakon maja 2023. godine, rad Radnog tima je pauziran i svi postojeći resursi su usmereni na zaštitu mentalnog zdravlja dece i mladih. U ovom kontekstu, učinjeno je nekoliko značajnih koraka.

Nakon majskih tragedija, Vlada republike Srbije je **oformila Radnu grupu za podršku mentalnom zdravlju i sigurnosti mladih Vlade RS**, dok je Ministarstvo zdravlja, u saradnji sa Institutom za mentalno zdravlje, usmerilo finansijska sredstva u projekat fokusiran na unapređenje zaštite mentalnog zdravlja mladih. U sklopu odgovora na tragična dešavanja 3. i 4. maja 2023. godine, organizovana je stručna psihološka podrška u svim pogođenim mestima u vidu savetovališta za decu, roditelje i mlade kroz **projekat "Krizne psihosocijalne podrške zajednici"** pod rukovodstvom Instituta za mentalno zdravlje. U Beogradu je savetovalište inicijalno organizovano u prostorijama DADOV-a, a od septembra 2023. godine koristi se prostor u okviru Dečijeg kulturnog centra u Takovskoj ulici (po principu termina), kao i u Mladenovcu i Smederevu u prostorijama u lokalnoj zajednici.

Na inicijativu UNICEF-a Srbije, 16. oktobra 2023. godine, šest resornih ministarstava (Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo prosvete, Ministarstvo turizma i omladine, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog i Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju Republike Srbije) potpisalo je **Memorandum o saradnji u cilju podrške mentalnom zdravlju adolescenata i mladih u Srbiji**, u okviru kog su definisani ciljevi, obaveze i odgovornosti svakog ministarstva

kada je u pitanju zaštita i napredjenje mentalnog zdravlja dece i mladih.

Za pohvalu je i korak Ministarstva turizma i omladine da raspiše specifičan javni konkurs u oblasti mentalnog zdravlja mladih u okviru kojeg je započeta implementacija projekta "Unapredjenje mentalnog zdravlja mladih - koordinacija lokalnih i nacionalnih aktera 1.0" koji sprovodi konzorcijum koji čine Nacionalna asocijacija kancelarija za mlade, Omladinski savez udruženja (OPENS), Nacionalna asocijacija praktičara/ki omladinskog rada (NAPOR), Krovna organizacija mladih Srbije (KOMS) i Savez izviđača Srbije.

06. REZULTATI ANALIZE ISPUNJENOSTI CILJEVA I MERA PROGRAMA (2019-2026)

U Srbiji je 2019. godine u skladu sa Strategijom javnog zdravlja za period od 2018. do 2026. godine donet dokument javnih politika **Program o zaštiti mentalnog zdravlja u Republici Srbiji** (za period od 2019. do 2026. godine) i prateći **Akcioni plan za sprovođenje Programa** (za period 2019-2022) u okviru nadležnosti Ministarstva zdravlja.

Za sada ne postoji nijedan javno dostupan izveštaj o rezultatima sprovođenja Programa i pratećeg Akcionog plana. Prema Zakonu o planskom sistemu ukoliko je predlagač dokumenta javne politike organ državne uprave, taj organ izveštava Vladu preko organa državne uprave nadležnog za koordinaciju javnih politika o rezultatima sprovođenja tog dokumenta odnosno o ex post analizi efekata javne politike utvrđene tim dokumentom i to:

- u slučaju programa najkasnije u roku od 120 dana po isteku svake kalendarske godine od dana usvajanja osim ako je uz program donet akcioni plan po kome se vrši izveštavanje u kom slučaju se izveštavanje o sprovođenju programa vrši najkasnije šest meseci nakon isteka primene kao i po isteku treće kalendarske godine od usvajanja ako je program donet za period duži od tri godine.
- u slučaju akcionog plana, najkasnije u roku od 120 dana po isteku svake kalendarske godine od dana usvajanja Akcioni plan se revidira po potrebi u skladu sa rezultatima praćenja sprovođenja i rezultatima ex post analize efekata javne politike odnosno u

slučaju da se utvrdi potreba pristupa se pripremi njegovih izmena i dopuna.

Pokret za mentalno zdravlje izradio je, na svoju inicijativu, krajem 2022. godine prvi Izveštaj o primeni Akcionog plana¹⁷ u prve tri godine implementacije. Izveštaj je predstavljen nadležnim institucijama kao i na događajima u organizaciji civilnog sektora.

Nakon godinu i po dana, u okviru ovog Izveštaja, Pokret je izradio i drugu analizu ispunjenih vrednosti izloženih u Akcionom planu kako bi se pratile promene u okviru sistema zaštite mentalnog zdravlja u Srbiji. U daljem tekstu će biti prikazane promene u ostvarivanju opšteg i posebnih ciljeva Akcionog plana, kao i mera i aktivnosti u koliko su promene ostvarene. O svim ostvarenim promenama uključenim u ovaj Izveštaj, autorski tim je izvestio u skladu sa svojim saznanjima o poslednjim dostupnim informacijama koje su im bile na raspolaganju tokom marta meseca 2024. godine.

¹⁷ <https://psychosocialinnovation.net/wp-content/uploads/2023/01/Izvestaj-o-primeni-akcionog-plana-za-sprovodjenje-programa-o-zastiti-mentalnog-zdravlja-u-Republici-Srbiji.pdf?fbclid=IwAR3YD5RZqfFAF3wEcHVLjAjdUBsezS6y2F1tL4m5RHU6QpEhS7xVfP8WlOec>

Analiza po ciljevima i merama Programa

Opšti cilj 1: Unapređen sistem zaštite mentalnog zdravlja za sprovođenje prevencije, lečenja i pružanja sveobuhvatnih, integrisanih usluga, u skladu sa najboljom međunarodnim praksom

Pokazatelj: Teritorijalna pokrivenost CMZ u odnosu na ukupan broj stanovnika Srbije

Izvor provere: nema

2019 2,32%

2022 15% (ciljana vrednost)

2023 **2,78%**

Rezultat: Opšti cilj 1 nije ostvaren.

S obzirom na to da je za opšti cilj Akcionog plana postavljeno unapređenje teritorijalne pokrivenosti centara za mentalno zdravlje u Srbiji, a da se prema informacijama kojima Pokret za mentalno zdravlje raspolaže broj centara u Srbiji nije značajno promenio od početka važenja Akcionog plana 2019. godine smatra se da **cilj nije ostvaren**. Naime, **jedini novootvoreni Centar za mentalno zdravlje počeo je sa radom u Pančevu u toku 2023. godine**.

Posebni cilj 1.1: Unapređen normativni i institucionalni okvir zaštite mentalnog zdravlja

Pokazatelj: Broj psihijatrijskih kreveta na 100.000 stanovnika

Izvor provere: Izveštaj IZJJ Batut

2019 60

2022 50 (ciljana vrednost)

2022 **60** (prema izveštaju iz 2023. godine)

Rezultat: Poseban cilj 1.1 nije ostvaren.

Broj psihijatrijskih kreveta na 100.000 stanovnika se nije promenio u odnosu na stanje iz 2019. godine prema podacima iz Zdravstveno statističkog godišnjaka Republike Srbije za 2022. godinu (Instituta za javno zdravlje RS). Iako se broj psihijatrijskih kreveta u nekoj meri smanjio (za 38 u 2021. i za dodatnih 23 u 2022.) takođe se smanjio i broj stanovnika u Srbiji (prema Zavodu za statistiku, procenjen broj stanovnika u Srbiji je 6 664 449), te je ukupan broj kreveta na 100 000 stanovnika i dalje približan početnoj vrednosti od 60 (IZJJ Batut za 2022. godinu).

Mera 1.1.1: Razvoj i unapređenje službi za zaštitu mentalnog zdravlja

Pokazatelj: Broj centara za mentalno zdravlje

Izvor provere: Godišnji izveštaj IZZJ Batut

2019 5

2022 20 (ciljana vrednost)

2023 6

Rezultat: Mera 1.1.1 nije ostvarena.

Aktivnosti za Meru 1.1.1

1.1.1.1. Usvajanje izmena i dopuna normativnog okvira

Rezultat: Usvajanje izmena i dopuna normativnog okvira je **delimično ostvareno**. Pravilnik o bližim uslovima za obrazovanje Centara za mentalno zdravlje u zajednici izmenjen je u avgustu 2021. godine. Rađeno je na izmenama i dopunama Zakona o zaštiti prava lica sa mentalnim smetnjama i u decembru 2021. i u julu 2023. godine (detaljnije u delu Ključni događaji 2023). Nakon javne rasprave proces usvajanja izmena Zakona nije nastavljen.

1.1.1.2 Razvoj centara za zaštitu mentalnog zdravlja (CMZ) u zajednici koji će pružati sveobuhvatnu zaštitu mentalnog zdravlja, uz najmanje moguće restrikcije i što bliže mestu boravka, odnosno porodici

Rezultat: Broj centara za mentalno zdravlje uvećan je za jedan u odnosu na 2019. godinu. Na kraju 2023. godine postoji **6 centara za mentalno zdravlje** u Nišu, Vršcu, Kikindi, Kragujevcu, Beogradu i Pančevu. U skladu sa aktuelnom situacijom veliki deo stanovništva i dalje nema pristup sveobuhvatnoj zaštiti mentalnog zdravlja što bliže mestu boravka odnosno porodici što je i navedeno u izveštaju zaštitnika građana.

Posebni cilj 1.2: Osažena prevencija mentalnih poremećaja i unapređeno mentalno zdravlje

Pokazatelj: broja specijalista dečje i adolescentne psihijatrije na 100.000 dece

Izvor provere: Izveštaj IZJZ Batut

2019 31

2022 40 (ciljana vrednost)

2022 36 (prema izveštaju iz 2023. godine)

Rezultat: Posebni cilj 1.2 je delimično ostvaren.

Broj osoba na specijalizaciji i specijalista dečje i adolescentne psihijatrije je **36** prema Zdravstveno statističkom godišnjaku RS, IZJZ Batut za 2022. Godine. Ovaj broj pokazuje da se broj stručnjaka u oblasti zaštite mentalnog zdravlja dece i adolescenata povećao iako nije u potpunosti ostvaren postavljen cilj od 40 stručnjaka za 2022 godinu. **Podaci se odnose na ukupan broj stručnjaka, ne na broj stručnjaka na 100.000 dece.**

Mera 1.2.1: Unapređenje mentalnog zdravlja dece i mladih kroz prevenciju mentalnih poremećaja

Pokazatelj: Broj formiranih podjedinica za zaštitu mentalnog zdravlja u zajednici za decu i mlade

Izvor provere: Izveštaj CMZ

2019 0

2022 10 (ciljana vrednost)

2023 2

Rezultat: Mera 1.2.1 nije ostvarena.

Usluge za zaštitu mentalnog zdravlja u zajednici za decu i mlade se pružaju u 2 od 6 dostupnih centara za mentalno zdravlje i to u Beogradu i Vršcu. U skladu sa tim može se reći da postoje 2 formirane podjedinice od predviđenih 10 do kraja 2022. godine za zaštitu mentalnog zdravlja u zajednici za decu i mlade na osnovu informacija dobijenih od centara za mentalno zdravlje. U novo-otvorenom centru u Pančevu nema ove podjedinice budući da su registrovani za lečenje odraslih osoba.

Osim toga, kada su u pitanju aktivnosti usmerene na unapređenje mentalnog zdravlja dece i mladih, važno je istaći formiranja Radne

grupe za podršku mentalnom zdravlju i sigurnost mladih Vlade Srbije, kao i Projekat "Krizne psihosocijalne podrške zajednici" pod rukovodstvom Instituta za mentalno zdravlje u okviru kog su obezbeđene usluge prevencije i stručne podrške deci, mladima i roditeljima u zajednicama pogođenim majskim tragedijama.

Klinika za psihijatrijske bolesti "Dr Laza Lazarević" je ponovo otvorila Odeljenje za adolescente krajem 2023. godine što ukazuje na ponovnu dostupnost usluge prijema mladih sa urgentnim stanjima koja nije bila dostupna za starije adolescente od zatvaranja Odeljenja, u martu 2020. godine.

Kada je u pitanju unapređenje mentalnog zdravlja dece i mladih iz ugroženih kategorija, jedno od veoma zabrinjavajućih dešavanja tokom 2023. godine jeste i zatvaranje dnevne bolnice za bolesti zavisnosti koja je zbrinjavala i adolescente pri Institutu za mentalno zdravlje iz Paunove ulice usled čega je mnogobrojnim korisnicima usluga ove institucije uskraćeno pravo na zaštitu mentalnog zdravlja. Nakon nekoliko meseci protesta pacijenata, dnevna bolnica je preseljena na novu adresu i iako ne odgovara na sve potrebe ove ranjive kategorije, bar pruža osnovne uslove za nastavak lečenja i dalji oporavak.

U nastavku su dati neki ciljevi i mere u okviru kojih nije došlo ili je došlo do minimalnih promena u odnosu na prethodni izveštaj o sprovođenju AP, te u okviru njih nije dat detaljniji pregled indikatora.

Mera 1.2.2: Osnajivanje perinatalne i reproduktivne psihijatrije

Pokazatelj: Broj formiranih perinatalnih timova

Rezultat: Nema promena u odnosu na prethodno izveštavanje o sprovođenju Akcionog plana - **ostvareno**.

Mera 1.2.3: Unapređenje mentalnog zdravlja starijih osoba

Pokazatelj: Uspostavljena mreža institucija u kojima se zbrinjavaju i leče stare osobe s mentalnim poremećajima

Rezultat: Nema promena u odnosu na prethodno izveštavanje o sprovođenju Akcionog plana - **nije ostvareno**.

Mera 1.2.4: Unapređenje zaštite pacijenata kojima su izrečene mere bezbednosti medicinskog karaktera

Pokazatelj: % specijalnih bolnica za psihijatrijske bolesti sa službama za sudsku psihijatriju

Rezultat: Nema promena u odnosu na prethodno izveštavanje o sprovođenju Akcionog plana - **ostvareno** (u 2022. godini sve specijalne psihijatrijske bolnice imaju službu za sudsku medicinu).

Posebni cilj 1.3: Unapređeni ljudski resursi, edukacija i istraživanje

Pokazatelj: Broj psihijatara/ neuropsihijatara na 100.000 stanovnika

Izvor provere: Izveštaj Instituta za javno zdravlje

2019 9

2022 12 (ciljana vrednost)

2022 **11** (prema izveštaju iz 2023. godine)

Rezultat: Poseban cilj 1.3 nije ostvaren.

Broj psihijatara/ neuropsihijatara u Srbiji 2022. godine je 724 što je iznosi gotovo 11 na 100.000 stanovnika.

Mera 1.3.1: Unapređenje ljudskih resursa, edukacije i istraživanja u oblasti mentalnog zdravlja

Pokazatelj: Broj akreditovanih programa kontinuirane edukacije iz oblasti mentalnog zdravlja

Rezultat: Nije proverljivo, nejasan izvor početne vrednosti.

Posebni cilj 1.4: Poboljšanje kvaliteta rada institucija mentalnog zdravlja i borba protiv stigmatizacije i diskriminacije osoba sa mentalnim poremećajem

Pokazatelj: broj medicinskog osoblja u oblasti poremećaja mentalnog zdravlja na 100.000 stanovnika

Rezultat: Nije proverljivo.

Mera 1.4.1: Unapređenje kvaliteta usluga u oblasti zaštite mentalnog zdravlja

Pokazatelj: % procedura dijagnostike i lečenja koji se primenjuje u skladu sa međunarodnim standardima

Rezultat: Nije proverljivo, nejasan kriterijum, nejasan izvor početne vrednosti pokazatelja.

Mera 1.4.2: Razvoj informacionog sistema i formiranje Nacionalnog registra za (određene) mentalne poremećaje

Pokazatelj: Formiran Nacionalni registar za određene mentalne poremećaje

Rezultat: Nema promena u odnosu na prethodno izveštavanje o sprovođenju Akcionog plana - **nije ostvareno.**

Mera 1.4.3: Jačanje zastupanja i javnog zagovaranja protiv stigmatizacije, predrasuda, diskriminacije i isključivanja mentalno obolelih osoba

Pokazatelj: Broj udruženja osoba sa mentalnim poremećajima

Rezultat: Nema promena u odnosu na prethodno izveštavanje o sprovođenju Akcionog plana - **nije ostvareno.**

Mera 1.4.4: Unapređenje međusektorske i teritorijalne koordinacije radi podizanja dostupnosti i kvaliteta usluga

Pokazatelj: Broj okružnih koordinacionih tela

Rezultat: Nema promena u odnosu na prethodno izveštavanje o sprovođenju Akcionog plana - nije ostvareno.

07. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu dostupnih informacija i analize podataka koje su autorkama bili dostupni prilikom izrade Izveštaja, može se zaključiti da ciljevi Programa u najvećoj meri nisu ostvareni, kao i da promene u odnosu na aktivnosti planirane za implementaciju u periodu 2019-2022. izostaju čak i tokom 2023. godine.

Najveći problem u ovom trenutku jeste **nepostojanje Akcionog plana**. Nakon isteka prethodnog krajem 2022. godine, tokom 2023. godine nije usvojen novi Akcioni plan za period implementacije od 2023. do 2026. godine. Ni tokom zaključenja ovog Izveštaja, nisu dobijene informacije o eventualnom usvajanju novog, čime i tokom prva tri meseca 2024. godine implementacija, te strateško i sistemsko ulaganje u mentalno zdravlje izostaju.

Pored toga, **same karakteristike Akcionog plana** koje su predstavljale barijere u sprovođenju i praćenju mera i aktivnosti i tokom prethodnog perioda i u sklopu prethodnog izveštavanja, i dalje predstavljaju problem prilikom praćenja implementacije mera i ispunjenja ciljeva Programa. Identifikuju se problemi sa formulacijom ciljeva, mera, aktivnosti i pokazatelja, odnosno način na koji su određeni pokazatelji definisani ne odgovara postavljenim ciljevima, nije jasno na koji način su određene početne vrednosti pokazatelja na osnovu kog bi se proverila ostvarenost ciljnih vrednosti ili vrednosti nisu ni određene. Za slabu ostvarenost ciljeva i mera može se uzeti u obzir to što najveći broj mera i aktivnosti koje su bile predviđene Akcionim planom nema određena finansijska sredstva koja bi po zakonu trebalo da budu određena. Iako se očekuje da će se mere i aktivnosti sprovesti bez troškova, pokazuje se da delovi koji nisu budžetirani u AP pretežno nisu ispunjeni. Takođe, u većini slučajeva za izvor provere ostvarenosti cilja ili mere određen je Izveštaj Instituta za javno zdravlje koji nije relevantan izvor informacija za veliki broj stavki u AP. Jedan od primarnih prepreka za ispunjenje postavljenih ciljeva i implementaciju Programa jeste takođe nepostojanje koordinacionog tela za monitoring i sprovođenje mera i aktivnosti.

Ipak, zapaženi su **pozitivni pomaci** u ostvarivanju prava na mentalno zdravlje u 2023. godini koji se ogledaju u ostvarivanju nekih od aktivnostima, mera i ciljeva previđenih Programom i prethodnim Akcionim planom. **Otvaranjem novog centra za mentalno zdravlje** u

zajednici u Pančevu je unapređena teritorijana pokrivenost usluga u zajednici, te ostvarenost opštog cilja Programa. Dalje, tokom 2023. godine, veliki fokus je stavljen na osnaživanje prevencije mentalnih poremećaja i unapređeno mentalno zdravlje dece i mladih koji se ogleda u povećanju broja specijalizanata dečije i adolescente psihijatrije, razvoj usluga prevencije i stručne podrške za decu, mlade i roditelje u zajednicama pogođenim majskim tragedijama, kao i medijskim kampanjama usmerenim na podizanje svesti javnosti o značaju zaštite mentalnog zdravlja mladih. Takođe, od velikog značaja je **ponovno otvaranje Odeljenja za adolescente pri Klinici za psihijatrijske bolesti "dr Laza Lazarević"**, te ponovne dostupnosti usluga urgentnog prijema za najranjiviju grupu mladih.

Sa druge strane, uprkos pomacima koji su napravljeni, u većini oblasti definisanih Programom i Akcionim planom nije došlo do značajnih promena, i to posebno kada je reč o **zaštiti mentalnog zdravlja starijeg stanovništva** koje je visoko ugroženo u našem društvu, unapređenju podrške koja se pruža korisničkim udruženjima niti jačanju kapaciteta na lokalnu za bavljenje pitanjima zaštite mentalnog zdravlja.

Konačno, prepoznate su i **promene koje su unazadile zaštitu mentalnog zdravlja u Srbiji**, i to višemesečno zatvaranje dnevne bolnice za bolesti zavisnosti u Paunovoj ulici koja je predstavljala jedan od primera najbolje prakse zaštite mentalnog zdravlja u zajednici u Srbiji, kao i predlozi izmena normativnog okvira koji, umesto da usklađuju postojeće politike sa međunarodnim standardima i teže ka sve većoj zaštiti ljudskih prava u oblasti mentalnog zdravlja, vode ka ugrožavanju ostvarivanja prava na mentalno zdravlje.

Na osnovu zaključaka, mogu se dati sledeće preporuke:

- S obzirom da se važenje Programa (2019-2026), a koji polako ulazi u završnu fazu trajanja i implementacije, važno je pokrenuti proces razmatranja usvajanja Strategije za mentalno zdravlje za dugoročniji period nakon 2026. godine kako bi se osiguralo sistemsko, održivo i realistično budžetirano unapređenje mentalnog zdravlja u Srbiji.
- Neophodno je hitno usvojiti novi Akcioni plan za aktuelni Program (2023-2026) i to za dugoročan period u trajanju od dve godine (do kraja trajanja Programa), a koji bi predvideo realističnu implementaciju Programa, i koji će da obuhvati:

- Unapređenje prevencije mentalnih poremećaja i zaštite mentalnog zdravlja, obuhvatajući različite ranjive grupe, kao i dostupnost i pristupačnost usluga;
- Razvoj službi za zaštitu mentalnog zdravlja u zajednici;
- Unapređenje normativnog i institucionalnog okvira zaštite mentalnog zdravlja
- Unapređenje praćenja pružanja i kvaliteta usluga;
- Razvoj međusektorske saradnje na nacionalnom i lokalnom nivou.
- Neophodno je formiranje koordinacionog tela za sprovođenje ciljeva, mera i aktivnosti novog Akcionog plana, kao i implementaciju Programa uopšte;

Predlaže se da se u postupku donošenja novog Akcionog plana za naredne dve godine primeni **jedno od osnovnih načela Zakona o planskom sistemu**, a to je načelo javnosti i partnerstva, koje podrazumeva da se javne politike utvrđuju u okviru transparentnog i konsultativnog procesa, odnosno da se tokom izrade i sprovođenja planskih dokumenata, kao i analize efekata i vrednovanja učinaka javnih politika, sprovodi transparentan proces konsultacija sa svim zainteresovanim stranama i ciljnim grupama, uključujući i udruženja i druge organizacije civilnog društva, naučno-istraživačke, strukovne i druge organizacije.

Naposletku, uzevši u obzir da je u okviru sistemskog pristupa nužno u obzir uzeti i koristiti međunarodne resurse za dobre politike i prakse, te **pratiti preporuke koje iz međunarodne zajednice** dolaze, važno je istaći i da je Srbija u obavezi da u narednih četiri godine prati i usklađuje svoje politike sa preporukama koje je dobila od članica UN-a u okviru **četvrtog ciklusa Univerzalnog periodičnog pregleda**. Pored toga, s obzirom da se usvajanjem Opcionog protokola uz Međunaordni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima otvorila mogućnost da se građani Srbije obrate UN Komitetu u slučaju narušavanja, između ostalih, prava na mentalno zdravlje kada iscrpe sve domaće pravne mehanizme, država Srbija će u većem stepenu morati da osigura zaštitu prava na mentalno zdravlje i unapredi žalbene procese u slučaju kada do njegovog narušavanja dođe.

Na kraju, glavni korak u unapređenju mentalnog zdravlja svakako je **veći stepen saradnje i partnerstva** kako između različitih državnih resora, tako i između organizacija civilnog društva i državnih institucija, odnosno između civilnog i državnog sektora. Unapređenje mentalnog zdravlja je u interesu svakog od nas, a jedino saradnjom između svih aktera možemo da osiguramo da svako zaista ima dostupnu brigu i zaštitu mentalnog zdravlja.

Cilj Izveštaja jeste pružanje opšteg pregleda ispunjenja mera i ciljeva predviđenih u okviru Programa o zaštiti mentalnog zdravlja u Republici Srbiji (2019-2026). Izveštaj uključuje i osnovne informacije o pojedinim koracima i važnim dešavanjima u okviru naše zemlje i međunarodne zajednice kada je u pitanju unapređenje mentalnog zdravlja i ispunjenje prava na mentalno zdravlje.

